

Bioetika, pravo na život i medicina

Zvonimir Šeparović

Pravni fakultet u Zagrebu

Sažetak

Pravo na život temeljno je pravo čovjeka. U hijerarhiji ljudskih prava iznad je i ispred svih drugih prava. Pravo na život je apsolutno. Pravo na život predstavlja onaj dio građanskih i političkih prava i sloboda koji se ne smije ni pod kojim okolnostima ukinuti ili ograničiti. To su imperativne norme općeg međunarodnog prava (*ius cogens*). Ograničenja su u nekim iznimnim slučajevima ipak moguća; predviđaju ih i međunarodni dokumenti i nacionalna prava »u svrhu osiguravanja i dužnog priznavanja i poštovanja prava i sloboda drugih zadovoljenja pravednih zahtjeva moralnosti, javnog poretka i općeg blagostanja u demokratskom društvu«, kako je rečeno u Deklaraciji o pravima čovjeka iz 1948. godine. Izuzeci su od pravila apsolutne zaštite prava na život mogući samo zakonom kao *ultima ratio societatis*. Biolozi, filozofi, teolozi, pravnici i drugi znanstvenici rade na novoj slici čovjeka i njegovih prava. Bioetika promišlja život čovjeka u svjetlu moralnih vrijednosti i načela. Istražuju se pitanja početka i kraja života, prava na život nerođenog djeteta, prava umirućeg. Zagovara se kultura života, osporava se eutanazija i pobačaj i doktrinu etičkog relativizma u odnosu na pravo na život. Zagovara se načelo nepovredivosti prava na život, pravo autonomije. U pitanjima života ništa nije nevažno. Uklanjanju stanja neizvjesnosti pomaže i pravo koje se razvija u relativno autonomnu disciplinu — bioetičko pravo. Zalažemo se za načelo svetosti života i načelo *in dubio pro vitae*.

Ključne riječi: bioetika, etički relativizam, eutanazija, medicina, pravo na život.

Bioetika* je novi znanstveni pristup »sustavnog proučavanja ljudskog postupanja na području znanosti o životu i brizi za zdravlje ako je to postupanje ispitivano u svjetlu moralnih vrijednosti i načela« (*The Encyclopedia of Bioethics*, 1978, I:XIX). Nastala je na temeljima enormnog napretka u istraživanju živoga svijeta, kao i na pratećim problemima koji su nastali u primjeni znanosti na život. Čovjek je u mogućnosti manipulirati životom umjetnim zahvatima u život čovjeka i u život na Zemlji, kao što su genetski inženjering, umjetne (izvantjelesne) oplodnje, presađivanje organa, ranije nepoznate mogućnosti održavanja života i/ili samo životnih funkcija (primjerice u intenzivnoj skrbi) i drugi postupci. Ova nova disciplina ukazuje i na manjkavosti tradicionalnih etičkih pristupa novim pitanjima koja otvara razvoj suvremene znanosti i tehnologije, posebno u medicini.

Bioetika nije nešto konačno određeno i jednoznačno, razlikujemo više pristupa. **Kazuistički**, koji primjenjuje i izvodi teoriju iz pojedinačnih slučajeva, primjenjuje analogiju umjesto apstraktne teorije i dovodi do rješenja sličnih običajnom pravu. Paradigmatski je slučaj Mary Quinlan, djevojke koja je vegetirala, o čemu su sudovi

* Referat na simpoziju Kluba Hrvatskih humboldtovaca »Znanost i etika« (Treffen der kroatischen Humboldtianer, Symposium "Wissenschaft und Ethik". Zagreb, 23.–25. 10. 1997)

raspravljali i različito odlučivali. **Načelni**, koji se sastoji u navođenju načela. Beauchamps i Chidress izdvojili su i razvili četiri načela:

- a) autonomija
- b) neškodljivost
- c) dobrohotnost (dobročinstvo, skup načela koja zahtijevaju da spriječimo štetu, omogućimo dobrobit i odmerimo je u odnosu na opasnosti i cijenu) i
- d) pravednost (*justice*); (skup načela koja zahtijevaju ravnomjernu i poštenu raspodjelu dobrobiti, opasnosti i cijene).

Bioetiku možemo promatrati kao **deskriptivnu** – način na koji ljudi gledaju na život te njihove moralne interakcije i odgovornosti prema životu – ili kao **preskriptivnu** – određivanje onog što je dobro, a što loše, koja su načela najvažnija, ili pak da ljudi imaju određena prava, pa prema tome drugi imaju obveze prema njima (Macer, 1996:671).

U praksi je već razrađen velik broj slučajeva, gotovo svi u području prava na život,¹ u graničnim pitanjima života i smrti.

Poštovanje života temeljno je načelo djelovanja u društvu, život je iskonska vrijednost, upravo svetinja. **Kultura života** mora biti iznad svega drugoga da ne zavlada kultura smrti.

Temeljna vrijednost etičkog suda o svetosti života jest zahtjev za **univerzalnošću**, kako u području primjene etičkog suda, tako i u njegovoj validnosti. »Ne ubij« nije samo peta zapovijed **Dekaloga**, to je i univerzalno moralno načelo i moralni sud, koji možemo dokazati i trebamo tražiti njegovu univerzalnu primjenu.

Suprotna je tome doktrina **etičkog relativizma**, kojom se sugerira da su etičke norme povijesno i regionalno uvjetovane. Pozivaju se na Protagoru koji je govorio kako je Atena ubojstvo neželjenog djeteta smatrala moralno lošim, dok je Sparta to djelo smatrala moralno ispravnim. Moderni protagonisti moralnog relativizma (Friedrich Engels, Max Weber, Melville Herskovitz) uče da moralni sudovi nisu univerzalno, već relativno prihvatljivi, ovisno o okruženju, vremenu i društvu. Vrhunac bezobzirnog relativizma života iskazali su Trocki, Lenjin i drugi marksisti. Tako prema Lenjinu: »Ne treba se baviti takvim glupostima kao što su **prava jedinke i svetosti života** jer, što se nas tiče, mi se nikada nismo bavili kantijsko – popovskim, vegatarijansko – kvekerskim **brbljarijama o svetosti ljudskog života**« (spac. Z. Š.). Prigovarali su (Herskovitz) Općoj deklaraciji dok je još bila u nacrtu, na kojem su radili »Euro–Amerikanci« da će to biti pretežno vrijednosti koje su prevalentne u zemljama Zapadne Europe i Amerike, pa stoga, s obzirom na razlike, nije vidio mogućnosti da budu univerzalno primijenjene. (Komunističke zemlje, među kojima i bivša Jugoslavija, nisu glasovale za Opću deklaraciju.)

Moralni relativizam u pitanjima života ne samo da je ekstremno nerazuman već i zapravo opasan. Slažemo se s Karlom Popperom: »*The main philosophical malady of our time is an intellectual and moral relativism*«. To vrijedi i za moralnu ravnodušnost, neosjetljivost, bešćutnost, neutralnost – indiferentizam. Katolička teologija trajno se

¹ Cases in Bioethics, The Hastings Report, C. Levine i R. M. Veatch (eds.) navode sljedeće skupine slučajeva: slučajevi reprodukcije, odnos pacijent – liječnik, mentalno zdravlje i liječničke intervencije, smrt i umiranje, istraživanje na ljudskim bićima, raspored raspoloživih sredstava i javna politika.

opredjelila za aktivistički, pozitivan odnos spram pitanja života. To pokazuju posebno dvije crkvene isprave: enciklika **Humanae vitae** (iz 1968. godine) o pitanjima dopustivosti umjetne kontracepcije u vezi s odgovornim roditeljstvom, i izjava Kongregacije za nauk vjere **Donum vitae** (Dar života) iz 1987. godine, koja govori o poštovanju ljudskog života koji nastaje i o dostojanstvu ljudskog rađanja. Kršćanstvo tvrdi da ljudska osoba ima bezuvjetno dostojanstvo u samom sebi. Ta je tvrdnja temelj prve tvrdnje o ljudskom tijelu, odnosno jedinstvenosti ili jednosti ljudskoga bića. U tome smislu dokument **Donum vitae** slijedi prijašnje izjave Kongregacije za nauk vjere, kao onaj o **Eutanaziji** (1980), **O nekim vidicima teologije oslobođenja i o kršćanskoj slobodi i oslobođenju** (1986), **Pismo upravljeno biskupima o homoseksualnosti** (1986), pa i dokument Svete Stolice pod naslovom **Poveljna prava obitelji** (1983). (Fuček, 1988:403).

Fuček pojašnjava relaciju kardinala J. Ratzingera koji kao temelj cjelokupnog dokumenta opaža tri antropološke teze:

1. postoji bitno jedinstvo ljudske osobe;
2. dostojanstvo ljudske osobe takve je naravi da nikada ne može biti mišljena niti upotrebljavana kao »objekt«; ona jest, ostaje uvijek subjekt;
3. u toj cjelini i čovjekovu dostojanstvu samo je bračni čin dostojan da postavi uvjete začetku novu ljudske osobe.

U današnjem pluralističkom i sekulariziranom svijetu jedna teologija ne može biti univerzalnom za sve, ali, snagom svojih argumenata, može djelovati u sklopu deontološkog, profesionalnog i konfesionalnog kruga s vrlo širokim dometom (Fuček, 1988:114).

Pravo na život središnjom je odrednicom sveukupnog bioetičkog promišljanja suvremenog čovjeka. Bioetika istražuje posezanje u život: prvenstveno u ljudski život i to na području medicine i biomedicinskog istraživanja, ali i u posezanje u život biljaka i životinja te u ravnotežu cijele biosfere. Mi smo se ovdje bavili u prvome redu bioetičkim pitanjima posizanja u prava čovjeka na život.

Pravna intervencija u bioetičke odnose moguća je i poželjna, premda mora biti vrlo oprezno uvedena. Nastala je opsežna kazuistika posebno u praksi sudova zemalja *common law* koja se uglavnom temelji na slučajevima (presedanima). Zakonodavne intervencije su brojne, u zakonodavstvima pojedinih zemalja različite, ali više–manje svuda prisutne. Postoje, kao što smo vidjeli, međunarodna nastojanja, npr. ona Vijeća Europe (Draft Convention, 1994). Zagovara se da nacionalna zakonodavstva prihvate sljedeća načela: prednost interesa pojedinaca, jednakost, slobodan i informiran pristanak, zaštita nesposobnih osoba, nekomercijalizacija, ograničenje istraživanja *in vitro* do 14 dana razvoja i zabrana stvaranja ljudskih embrija za istraživanje, ograničenje zahvata u ljudski genom za preventivne, terapijske i dijagnostičke svrhe, ograničenje prediktivnih testova na terapiju, sudska zaštita i naknade šteta nastalih zahvatima.

U Hrvatskoj bioetičke rasprave javljaju se dosta rano (Šeparović, Pozaić, Kurjak, Zergollen i dr.) i ne jenjavaju ni danas, kao što se moglo i očekivati (Visković, 1995; Šegota, Orešković, Miličić, 1996 i dr.).

Od bioetike i prava na život doći ćemo preko određenih načela, kao što je nepovredivost prava na život, pravo autonomije, pravo na obaviještenost, pravo na jednak i pravedan postupak, do izgradnje **bioprava** ili **bioetičkog prava** i načela radi sigurn-

nosti u ovim uvijek i krajnje osjetljivim područjima koja ne trpe neizvjesnost, anarhiju i samovolju. I kad se radi o genetskim pokusima, kada se manipulira s čovjekovom plodnošću, kada se pokušava uspostaviti neke kriterije za kvalitetu života (*qualitas vitae*), kada se neodgovorno zagovara pomaganje samoubojstva i eutanazija, kao što u nas nekritički čini I. Šegota,² uvijek je to račun i igra sa životom. Društvo mora postaviti brane samovolji. Škotski istraživači iz Instituta Roslin u Edinburghu prvi su put iz stanice odrasle životinje klonirali njezinu identičnu kopiju – ovcu koju su nazvali *Dolly*, na zaprepaštenje svijeta.³

ZAŠTITA ŽIVOTA NEROĐENOG DJETETA

Nerođeno dijete, zigota, embrij ili fetus, zasigurno nije tek skupina stanica u majčinoj utrobi. U pitanju je život koji mora imati zaštitu. Pokušali smo izgraditi pravila i pravni status nerođenog djeteta u Deklaraciji o pravu na život nerođenog djeteta. Pobačaj je zločin, prekid životne linije, uništenje života, poništenje jednog subjektiviteta. Nerođenom se osporavaju sva tri temeljna prava: na život, zdravlje i samoodređenje. Ono je živo biće s najmanje prava.

Deklaracija o pravu nerođenog djeteta, prihvaćena u Beču 25. ožujka 1986. od Međunarodnog komiteta za zaštitu nerođene djece (predsjednik pok. Vladimir Palaček), ima sljedećih sedam članaka: 1. Nerođeno dijete ima pravo na život, 2. Nerođeno dijete je pravni subjekt, 3. Nerođeno dijete ima pravo na zdravlje i njegovu zaštitu, 4. Roditelji, osobito majka nerođenog djeteta, imaju pravo i dužnost čuvati život i zdravlje svojeg ploda, 5. Zabranjeno je eksperimentiranje sa živim nerođenim djetetom i na dijelovima njegova tijela, 6. Zabranjena je zloupotreba tijela mrtvog nerođenog djeteta, 7. Zabranjena je trgovina nerođenom djecom i dijelovima njihova tijela. Deklaracija, koju sam imao čast izraditi, dostavljena je UN i vladama svih zemalja da je i oni prihvate, proglaše i primjenjuju.

I ovdje vrijedi načelo postupanja u granicama dopuštenog rizika.

Ljudski život ne započinje, on se prenosi. Ne postoji niti jedan trenutak niti razdoblje, između oplodnje i rođenja, kad je nerođeno dijete bilo što drugo nego ljudsko biće.

Teza da ljudski život započinje začecem jest dalekosežni zaključak utemeljen na znanstveno utvrđenim činjenicama. Pri oplodnji započinje **nov ljudski život, novo ljudsko biće**. Rođenje nije ništa drugo do određeni moment u kontinuiranom procesu. **Plod (fetus)**, nerođeno dijete ljudsko je biće. Genetički je cjelovit. Upravo u trenutku oplodnje »nastaje potpuno nova i jedinstvena individua koja nikada prije nije postojala i nikada se neće ponoviti« (Th. W. Helgers). Slijedi zaključak: svaki zahvat u život u bilo kojem trenutku kontinuuma od začeca do smrti znači ubojstvo, nasilje nad životom.

2 »Ostati pri staroj hipokratskoj tezi da su liječnici pozvani da čuvaju život a ne da išta čine protiv njega i zagovarati samo 'pravo na život' (*right to life*), a pritom zaboravljati ili ignorirati 'pravo na dostojanstvenu smrt' (*the right to die with dignity*), značilo bi jedriti suprotno od humanističkih ciljeva medicinske etike«. Tako kaže našijenac Ivan Šegota pokapajući »staru hipokratsku tezu« i presadujući u nas novo »cvijeće« koje bi raslo uz mnoge svježe grobove onih koji su ostvarili svoje »pravo na (dostojanstvenu) smrt.« (Šegota, 1996)

3 Američki predsjednik Clinton formirao je mješovitu bioetičku komisiju da u roku od 90 dana razmotri etičke i pravne posljedice mogućeg kloniranja ljudi. Sv. Otac Ivan Pavao II. zatražio je početkom ožujka 1997. zabranu kloniranja ljudi. Budućnost je već počela.

ŽIVOT DOVEDEN NA RUB – KRAJ ŽIVOTA

»Totalna smrt daje svim našim etičkim razmatranjima osobitu dramatičnost. Kakva god filozofska gledišta zauzimali, u jednom ćemo se svi složiti: PRVO JE ODRŽAVATI ŽIVOT, OVAJ NAŠ I BUDUĆI«. Problem utvrđivanja smrti ima posebno mjesto. Ne bi smjelo ostaviti mjesta neizvjesnosti u pitanju granice života i smrti. U suvremenom svijetu svjedoci smo izvanredne aktualizacije toga pitanja. Nastaju mnoge dvojbene situacije. Više ne vrijedi, barem ne u svakom slučaju, pravilo do posljednjeg udisaja i do posljednjeg otkucaja srca, jer i disanje i rad srca mogu se održavati i podržavati uz pomoć sofisticirane tehnike danima i mjesecima. Život na kraju pokazuje različite faze od agonije, preko sopora (reducirano življenje), kome (minimalno življenje) do prividne smrti, zatim kliničke smrti, mozgovne smrti preko supravitalne faze do apsolutne ili biološke smrti. Umiranje može biti kratak ili dug proces. Smrt može biti utvrđena. Moment smrti važan je u osobnom i socijalnom životu, kao i u pravnom poretku koji povlači određene učinke smrti osobe.

Novo je da svijet prihvaća moždanu smrt (*mors cerebri*) kao smrt osobe. Načini utvrđivanja nisu uniformni, definicije nisu jednake. Smrt je problematičnija danas nego ikada ranije. Medicina čini sve da bi produljila život, a istodobno čini sve da što ranije utvrdi smrt kako bi se pristupilo uzimanju dijelova tijela s umirajućeg za potrebe presađivanja ili u svrhe znanstvenog pokusa i u druge svrhe. Posao oko smrti nije bez pitanja i problema.

Pravilo bi moralo glasiti da se kraj života odnosno smrt moraju ustanoviti izvan svake razborite dvojbe, egzaktno, znanstveno. Pogreška je ovdje upravo nepodnošljiva. Apsolutno neprihvatljiva.

PRAVO SAMOODREĐENJA

Tako dolazimo i do prava na samoodređenje (samoopredjeljenje, samoodlučnost, engl. *the right of selfdetermination*, njem. *Selbstbestimmungsrecht*). Čovjek je gospodar svojeg tijela, pa i svojeg života. Izuzeci od prava samoodlučivanja o vlastitom životu danas su rijetkost. Nekada je bilo zabranjeno samoubojstvo, a danas se u nekim zemljama ukida i pomaganje pri samoubojstvu (Sjeverni Teritorij u Australiji i Nizozemska ukinuli su kažnjivost ubojstva iz samilosti odnosno pomaganja u samoubojstvu). **Krajnji individualizam** ovdje zagovara gotovo bez izuzetka čovjekovu volju prema načelu *voluntas aegroti suprema lex est*. Zagovara se i pravo na eutanaziju, odnosno pravo na smrt kao pravo čovjeka izvedeno iz njegova prava na život. Druga je krajnost krajnji kolektivism, koji u prvi plan stavlja društveni (kolektivni) interes: život (i tijelo) čovjeka ima i svoju primarno društvenu vrijednost. Zdravlje (*salus*), a ne volja (*voluntas*) čovjeka predstavljaju najvišu vrijednost (*salus aegroti suprema lex est*), život treba održavati pod svaku cijenu, postoji dužnost čuvanja zdravlja; pomaganje u umiranju, u samoubojstvu (eutanazija) su zabranjeni. Zahvati za očuvanje zdravlja i života mogu se obavljati i protiv volje i pokusi se mogu provoditi bez privole pacijenta itd.

Prisilni zahvati u medicini, protiv volje pacijenta, krajnje su nepoželjni. Ipak, ima ambivalentnih situacija u kojima na jednoj strani imamo interes očuvati integritet osobe u pitanju i njezino pravo raspolagati sa svim svojim pravima, pa i pravom na život (uzmite slučaj štrajkača glađu ili sljedbenika vjerske sekte Jehovini svjedoci koji

i pod cijenu života odbijaju transfuziju krvi) i, s druge strane, interes društva i zajednice da se život očuva, čak i pod cijenu nepoštovanja prava samoodređenja, odnosno prava pristanka na neki zahvat, kao temeljnog prava čovjeka u medicini i društvu.

LITERATURA

- *** (1994). **Draft Convention for Protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with Regard to the Application of Biology and medicine.** Strassbourg, July.
- Fuček, I. (1988). »Dar života« – nova instrukcija u bioetici. **Obnovljeni život** br. 5.
- Macer, D. (1996). Bioetika u Japanu i Aziji. **Društvena istraživanja**, 5(3–4):671–697.
- Miličić V. (1996). **Deontologija profesije liječnik, život čovjeka i integritet liječnika – ćudoredna raskrižja bioetike.** Zagreb: Pravni fakultet.
- Šegota, I. (1996). Nova medicinska etika i eutanazija. **Društvena istraživanja**, 5(3–4):699–708.
- *** (1978). **The Encyclopedia of Bioethics.** London: Mac Millan Free Press, Vol 1.
- Visković, N. (1995). Bioetika i biomedicinsko pravo. **Zbornik radova pravnog fakulteta u Splitu**, 32(39–40):67–83.

BIOETHICS, RIGHT TO LIFE AND MEDICINE

Zvonimir Šeparović
Faculty of Law, Zagreb

Summary

Right to life is a basic human right. In human rights hierarchy it is above and in front of all other rights. Right to life is absolute. Right to life represents that part of civil and political rights and liberties which may not be abolished or limited under any circumstances. These are imperative norms of general international law (ius cogens). Restrictions are, however, possible in some special cases; they are predicted by international documents and national rights "for the purpose of the insurance and due recognition and respect of rights and liberties of others, satisfying of just demands of morality, public order and general welfare in a democratic society", as it is said in the Declaration of Human Rights from 1948. Exceptions to the rule of absolute protection of right to life are possible only by means of law as "ultima ratio societatis". Biologists, philosophers, theologians, lawyers and other scientists work on the new picture of man and his rights. Bioethics reflects on the life of man in the light of moral values and principles. It explores the questions of the beginning and the end of life, the right to life of an unborn child, the rights of a dying person. The culture of life is being advocated and euthanasia, abortion and the doctrine of ethical relativity regarding the right to life are being questioned. The principle of inviolability of the right to life, the right to autonomy is favored. Regarding the questions of life nothing is irrelevant. The right that is developing into relatively autonomous discipline — bioethical right, helps to remove the condition of uncertainty. We advocate the principle of sanctity in dubio pro vitae.

Key words: bioethics, bioethical right, ethical relativity, euthanasia, medicine, right to life, sanctity of life

DIE BIOETHIK, DAS RECHT AUFS LEBEN, UND DIE MEDIZIN

Zvonimir Šeparović
Rechtswissenschaftliche Fakultät, Zagreb

Zusammenfassung

Das Recht auf Leben ist das Grundrecht des Menschen. In der Hierarchie der menschlichen Rechte steht dieses Recht über und vor allen anderen Rechten. Das Recht auf das Leben stellt denjenigen Teil der bürgerlichen und politischen Rechte und Freiheiten, der unter gar keinen Umständen aufgehoben oder begrenzt werden darf. Das sind imperative Normen des allgemeinen internationalen Rechts (ius cogens). Die Begrenzungen sind in einigen Ausnahmefällen trotzdem möglich; Sie sind durch internationale Dokumente und nationale Rechte vorausgesehen. "Zum Zweck der Absicherung, Anerkennung, sowie der Achtung der Rechte und Freiheiten und Befriedigung der gerechtfertigten sittlichen Forderungen, der öffentlichen Gesellschaftsordnung und des Wohlstands in der demokratischen Gesellschaft." Das steht in der Deklaration über Menschenrechte aus dem Jahr 1948. Die Abweichungen von den Regeln des absoluten Schutzes der Rechte auf das Leben sind nur in Ausnahmefällen durch das Gesetz als ultima ratio societatis möglich. Die Biologen, Philosophen, und Theologen arbeiten an der Erschaffung eines neuen Bildes des Menschen im Lichte der moralischen Werte und Grundsätze. Erforscht werden die Fragen der Lebensanfänge und das Lebensende., das Recht des ungeborenen Kindes auf das Leben und das Recht des Sterbenden. Befürwortet wird die Kultur des Lebens, bestritten wird die Euthanasie und Abtreibung, und die Doktrin des ethischen Relativismus in bezug auf das Lebensrecht. Befürwortet wird der Grundsatz der Unverletzbarkeit der Lebensrechte, der Autonomierechte. In den Lebensfragen gibt es nichts Unwichtiges. Bei der Beseitigung der Ungewißheit hilft auch das Recht, das sich zu einer relativ autonomen Disziplin entwickelt — das bioethische Recht. Wir setzen uns für den Grundsatz der Heiligkeit ein, in dubio pro vitae.

Grundausrücke: die Bioethik, das bioethische Recht, der ethische Relativismus, die Euthanasie, die Heiligkeit des Lebens, die Medizin, das Recht auf das Leben